

KS. ALFONS LABUDDA, SVD

MSZA ZA ZMARŁYCH

I. GENEZA MSZY ZA ZMARŁYCH¹

Kościół od najdawniejszych czasów wspierał dusze swoich wier-nych zmarłych mocą ofiary Chrystusowej odprawiając za nich Mszę świętą. Najstarsze świadectwo o tym znajdujemy w *Apologii* Ary-*stydesa* (140 r.): „Jeśli ktoś z wiernych zmarł, pozdrawiamy go, celebrując Eucharystię i modląc się w obecności jego ciała”. Zdanie to potwierdza apokryf *Acta Johannis* pochodzący ze Wschodu z ok. 150 r. Jest tam mowa o tym, że Apostoł modlił się przy trumnie Druziany, w trzeci dzień po jej śmierci w czasie „łamania chleba”. W Kartaginie pod koniec II wieku *Tertulian* († po 220 r.) uważa za rzecz normalną, że się odprawia Mszę św. w dzień pogrzebu oraz w rocznicę śmierci: „*oblaciones pro defunctis, pro nataliciis, annua die facimus*” (*De corona III, De exhortatione castitatis* 51). Podobnie dla św. *Cypriana* († 258) jest oczywiste, że biskup odprawia Mszę św. w rocznicę śmierci swego poprzednika (*Epist.* I, 2). Wyra-żenia „*offerre sacrificium pro aliquo, pro dormitione ejus, nominare in prece*” i podobne pojawiają się u *Cypriana* bardzo często, jak zresztą u wszystkich pisarzy starożytnych.

„*Nominare in prece*” oznacza oficjalne wezwanie diakona w czasie Mszy św. do modlitwy za imiennie przedstawionego zmarłego (przyk-ład z pogrzebu św. *Moniki*: „*Matka moja... pragnęła, by pamiętano o niej u Twego ołtarza...*” *Wyznania IX, 36*). Podobnie było na Wscho-*dzie*: „*Wspominamy zmarłych, wymieniając ich imiennie*” (*Epifaniusz z Salaminy* † 403 — *Panarion*). Było bowiem ogólne przekonanie, nawet wśród heretyków, że umarli żyją w Chrystusie i my wraz z nimi tworzymy jedną wspólnotę (tamże).

Zmarłych, którzy w sposób szczególny zasłużyli się Kościołowi wspomniano w Mszy niedzielnej i świątecznej, imiona ich umieszczono na dyptychach². Tak było do czasów karolińskich. Aby nie przedłu-żać Mszy, diakon odczytywał wszystkie imiona, a potem następo-wała wspólna *collectio post nomina, post diptyca*. Taka była prak-tyka głównie w Galii. Ostatecznie modlitwa za zmarłych we Mszy św. ukształtowała się jako *memento* w kanonie.

Wspomnienie imienia zmarłego w czasie Mszy św. stanowi za-*lążek* pierwszych formularzy liturgicznych za zmarłych. Na Wscho-

¹ M. *Righeti*, *La Messa dei morti*, w: *Manuale di storia liturgica*, Milano² 1955 t. 2 s. 375—385; A. *Franz*, *Die Messe im deutschen Mittel-alter*, Freiburg im Br. 1902 s. 115—148; *Messe des morts*, w: *DACL XII* 31—34; J. *Pascher*, *Die Totenmesse*, w: *Das liturgische Jahr*, München 1963 s. 723—731.

² *Diptyques*, w: *DACL IV* 1045—1070.

dzie znajdujemy je w *Euchologion* IV, 17 Serapiona z Thmuis (Egipt, † ok. 362) oraz *Konstytucji Apostolskiej* (VIII, 12 z ok. 380 r.).

Na Zachodzie pierwsze modlitwy mszalne za zmarłych napotykaemy w sakramentarzach: leoniańskim i gelazjańskim. W Sakramentarzu leoniańskim, od miejsca przechowania nazwanym również weroneńskim³, wśród mszy przeznaczonych na miesiąc październik zachowało się pięć formularzy *super defunctos*, prawie wszystkie z własnym *Hanc igitur*:

I za jednego zmarłego w ogólności.

II i III za zmarłego bez pojednania sakramentalnego (spowiedzi).

IV i V z okazji pogrzebu p. Sykstusa III († 440).

W Sakramentarzu gelazjańskim⁴ mamy już 13 formularzy za zmarłych (*collecta*, *secreta*, *hanc igitur*, *postcommunio* i jedna prefacja). Formularze te przejął następnie Sakramentarz gregoriański⁵.

Części śpiewane Mszy za zmarłych są nieco późniejszego pochodzenia.

Msze za zmarłych stanowią najstarszą formę Mszy wotywniej, są one zarazem najdawniejszą postacią modlitwy prywatnej w liturgii, uzależnionej jedynie od woli sprawującego obrzęd kapłana lub od prośby przedstawiającego określoną intencję wiernego.

Rozwój formuł wotywnych obejmował trzy etapy: początkowo przestawano na wyrażaniu prywatnej intencji z zastosowaniem tekstów liturgii dnia, potem dodawano modlitwę podającą określoną intencję, wreszcie utworzono specjalny formularz mszalny. Stadia tej ewolucji można odnaleźć w najstarszych zbiorach mszalnych formuł liturgii rzymskiej następujących w wymienionych wyżej sakramentarzach. Za dojrzały etap tej ewolucji można uznać liturgię frankońską (czasy Alkuina † 804) odznaczającą się znaczną indywidualnością modlitw, uwzględniających liczne prywatne i publiczne potrzeby chrześcijańskiej społeczności. Całe jednak bogactwo tekstów wotywnych występuje dopiero w późnośredniowiecznych kodeksach liturgicznych.

Odnosi się to również w całej rozciągłości do samych formularzy mszalnych za zmarłych. Mamy tu do kilkudziesięciu modlitw prezydjalnych (*Missale plenarium* z XI/XII w. — 22, Mszał krakowski z 1509 r. — 25), Również śpiewy mszalne odznaczają się ogromnym bogactwem.

³ *Sacramentarium Veronense* (Leonianum) ed. L.C. Mohlberg, L. Eizenhöfer, P. Siffrin, Roma 1956 (manuskrypt pochodzi z początku VII wieku — PL 55, 21 ss.).

⁴ *Liber sacramentorum Romanae Ecclesiae ordinis anni circuli* (Sacramentarium Gelasianum), ed. L. C. Mohlberg, L. Eizenhöfer, P. Siffrin, Roma 1960. (Rękopis pochodzi z poł. VIII w. — PL 75, 1049 ss.).

⁵ H. Lietzmann, *Das Sacramentarium Gregorianum nach dem Aachener Urexemplar* (LF 3), Münster 1921, przedruk 1958.

Cała ta bogata spuścizna średniowiecza została zredukowana do jednego formularza w Mszałe trydenckim (1570) i w tej formie przetrwała równo 400 lat. Dopiero Mszał watykański (1970) sięgnął znowu do bogatego skarbcza liturgii przedtrydenckiej przywracając cały szereg dawnych tekstów. Zgodnie z zaleceniem KL 81—82 wprowadzono również nowe teksty mszalne. Zupełną nowością są tu msze za zmarłe dzieci, zwłaszcza msza za dzieci zmarłe przed przyjęciem sakramentu chrztu św.

II. TEKSTY MSZALNE ZA ZMARŁYCH W POLSKICH PRZEDTRYDENCKICH KODEKSACH LITURGICZNYCH

1. Śpiewy mszalne

Polskie przedtrydenckie księgi mszalne zawierają podwójny schemat formularza Mszy za zmarłych⁶. Oba znajdują się już w najstarszych zachowanych księgach mszalnych pochodzących z XIV wieku. Schemat najczęściej powtarzających się tekstów obu formularzy przedstawia się następująco:

Intr.:	<i>Requiem</i>	<i>Si enim credimus</i>
Grad.:	<i>Requiem, Absolve</i>	<i>Si ambulem, Virga</i>
Tract.:	<i>De profundis</i>	<i>Sicut cervus</i>
Off.:	<i>Domine Jesu Christe</i>	<i>O pie Deus</i>
Com.:	<i>Lux aeterna</i>	<i>Tuam... Pro... Pro...</i>

Prócz tego znane są jeszcze: 2 graduale, 2 traktusy, 5 antyfon komunikyjnych.

⁶ H. Feicht w artykule: *Muzyka liturgiczna w polskim średniowieczu*. Musica Medii Aevi. T. 1. Kraków 1965 s. 16 i 39, mówi ponadto o trzecim formularzu *Exaudi Deus orationem* występującym rzekomo w graduałach cysterskich z Pelplina: rkps 118/449, 119/450 i L. 21. Graduały 118, 119 opracował E. Hinz: *Cechy paleograficzne graduałów nr 118/449 i 119/450 z Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie*. Lublin 1960, nie wspomina o tym formularzu. Analizę graduału L 21 z XIV wieku przeprowadził G. Przeczowski: *Graduał cysterski L 21 z Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, Lublin 1967, Autor potwierdza istnienie takiego introitu w formularzu mszy: *Pro omnibus familiaribus et benefactoribus*. Jednakże w tym formularzu nie chodzi o zmarłych. Po psalmie bowiem we wspomnianym introicie występuje *Gloria Patri*. Również po graduale następuje *Alleluja z wersetem*. Graduał L 21 zawiera jeden tylko introit za zmarłych mianowicie *Requiem*. W czasie poszukiwań nie znaleziono formularza *Exaudi Deus orationem* jako schematu mszy za zmarłych w żadnej innej księdze.

Oto teksty:

Introit

Requiem aeternam dona eis, Domine: et lux perpetua luceat eis (4 Ezd 2, 34—35).

Ps. Te decet hymnus, Deus, in Sion, et tibi reddetur votum in Jerusalem: exaudi orationem meam, ad te omnis caro veniet (Ps 64, 2—3).

Requiem aeternam.

Si enim credimus quod Jesus mortuus est et resurrexit, ita et Deus eos qui dormierunt per Jesum adducet cum eo (1 Tes 4, 14).

Ps. (!): Et sicut in Adam omnes moriuntur ita in Christo omnes vivificabuntur (1 Kor 15, 22).

Requiem aeternam. Si enim.

Gradual

Requiem aeternam dona eis, Domine: et lux perpetua luceat eis.
V. Absolve Domine, animas eorum ab omni vinculo delictorum.

Si ambulem in medio umbrae mortis, non timebo mala: quoniam tu mecum es, Domine.

V. Virga tua et baculus tuus, ipsa me consolata sunt (Ps 22, 4).

Requiem aeternam...

V. In memoria aeterna erit iustus:
ab auditione mala non timebit (Ps. 111, 7).

Requiem aeternam...

V. Animae eorum in bonis demorentur
et semen eorum hereditet terram.

Tractus

De profundis clamavi ad te Domine: Domine exaudi vocem meam.

V. Fiant aures tuae intendentes in vocem deprecationis meae.

V. Si iniquitates observaveris Domine: Domine, quis sustinebit?

V. Quia apud te propitiatio est: et propter legem tuam sustinui te Domine (Ps 129, 1—4).

Sicut cervus desiderat ad fontes aquarum: ita desiderat anima mea ad te, Deus.

V. Sitiivit anima mea ad Deum vivum; quando veniam, et apparebo ante faciem Dei?

V. Fuerunt mihi lacrimae meae panes die ac nocte, dum dicitur mihi per singulos dies: Ubi est Deus tuus? (Ps 41, 2—4).

Commovisti, Domine, terram et conturbasti eam

V. Sana contritiones eius, quia mota est.

V. Et fugiant a facie arcus: ut liberentur electi tui (Ps 59, 4—6).

Absolve, Domine, animas fidelium defunctorum
ab omni vinculo delictorum.

V. Et gratia tua illis succurrente,
mereantur evadere iudicium ultionis.

V. Et lucis aeternae beatitudine perfrui.

Offertorium

Domine Jesu Christe, Rex gloriae, libera animas omnium fidelium defunctorum de poenis inferni et de profundo lacu: libera eas de ore leonis, ne absorbeat eas tartarus, ne cadant in obscurum: sed signifer sanctus Michael repraesentet eas in lucem sanctam: † Quam olim Abrahae promisisti et semini eius.

V. Hostias et preces tibi, Domine, laudis offerimus: tu suscipe pro animabus illis, quarum hodie memoriam facimus: fac eas, Domine, de morte transire ad vitam. † Quam olim Abrahae promisisti et semini eius.

Dodatki:

Hostias... (Requiem...)

1° Redemptor animarum omnium christianorum mitte Archangelum sanctum Michaellem, ut ille digentur eas eripere de regionibus tenebrarum et perducatur eas in sinum Abrahae in lucem sempiternam.

Requiem... Quam olim...

2° Hostias... ad vitam, ut mereantur ultra sine fine in requie sempiterna gaudere † Quam olim...

3° In spiritu humilitatis et in animo contrito suscipiamur a te et sic fiat sacrificium nostrum, ut a te suscipiatur hodie et placeat tibi Deus.

O pie Deus, qui primum hominem ad aeternam gloriam revocasti, Pastor bone, qui ovem perditam pio humero ad ovile reportasti, juste Judex dum veneris judicare libera de morte animas eorum, quas redemisti.

V. Ne tradas bestiis animas confitentes tibi, ne derelinquas eas in finem.

V. Domine Jesu Christe, Judex mortuorum, una spes mortalium qui morientium condoluisti interitui, non intres in iudicium cum fidelibus defunctis, ne damnentur cum impiis in adventu tui districti iudicii.

V. Ne tradas.

C o m m u n i o

Lux aeterna Luceat eis, Domine:
Cum sanctis tuis in aeternum:
quia pius es.

V. Requiem aeternam dona eis,
Domine: et lux perpetua luceat
eis. Cum sanctis tuis in aeter-
num: quia pius es.

Ab occultis meis munda me, Do-
mine: et ab alienis parce servo
tuo (Ps 18, 13—14).

Tuam Deus deposcimus pietatem,
ut eis tribuere digneris lucidas et
quietas mansiones. Pro quorum
memoria Corpus Christi sumitur,
dona eis Domine requiem sempi-
ternam et lux perpetua luceat eis.
Pro quorum memoria Sanguis
Christi sumitur, dona eis Domine
requiem sempiternam.

Animas de corpore (animas fi-
delium) quas assumpsisti Domi-
ne, fac eas gaudere cum sanctis
tuis in gloria.

Requiem... Fac...

Amen dico vobis veniet hora,
quando mortui audient vocem
Filii Dei et resurgent qui in mo-
numentis sunt.

Requiem... Quando...

Amen dico vobis quidquid oran-
tes petitis, credite quia accipietis
et fiet vobis (Mk 11, 24).

Pro quorum Corpus Christi su-
mitur...

Pro quorum Sanguis Christi su-
mitur...

Absolute Domine animas eorum
ab omni vinculo delictorum, ut
in resurrectionis gloria tua re-
suscitati respirant. Requiem ae-
ternam dona eis Domine, et lux
perpetua luceat eis. Ut in resur-
rectionis gloria tua resuscitati re-
spirent.

Mamy więc znacznie szerszy wybór tekstów zmiennych w porów-
naniu do Mszału z 1570 r. Na podkreślenie zasługuje zwłaszcza for-
mularz *Si enim credimus*. Wyróżnia się on piękną i bogatą treścią

teologiczną, a teksty jego są równie stare jak teksty formularza *Requiem*⁷. Formularz *Si enim* bardziej niż msza *Requiem* wyraża paschalny charakter liturgii zmarłych. Głównym tematem introitu jest zmartwychwstanie. Graduał jest wyrazem ufności: *Si ambulam in medio umbrae mortis non timebo mala*.

Traktus jest pieśnią paschalną wyrażającą tęsknotę duszy za połączeniem się z Panem: *Sicut cervus desiderat... ita desiderat anima mea ad te, Deus*. Jest to psalm używany do niedawna w czasie wigilii paschalnej przy przenoszeniu wody chrzcielnej do chrzcielnicy. Ofertorium jest prośbą o wybawienie duszy od śmierci wiecznej w dzień sądu: *dum veneris iudicare libera de morte animas*. Przy czym odwołujemy się bardziej do postaci Dobrego Pasterza, „który zgubioną owieczkę sam przynosi na swoich barkach do owczarni”, niż do Sędziego. W komunii prosimy o *lucidas et quietas mansiones* dla tych, w imieniu których przyjmujemy Ciało i Krew Pańską: *pro quorum Corpus Christi... pro quorum Sanguis Christi sumitur dona eis Domine, requiem sempiternam*. Najstarszym polskim mszałem zawierającym formularz *Si enim* jest kodeks gnieźnieński z ok. 1300 r.⁸ W rękopisie tym formularz *Si enim* nosi tytuł: *Pro praesenti funere tempore paschali*. W graduale norbertanów z Wrocławia z 1319 r. późniejsza ręka dopisała przy introicie: *Tempore paschali additur Alleluja*. Od tego czasu możemy znaleźć ten formularz we wszystkich przedtrydenckich diecezjalnych księgach mszalnych w Polsce. Nie notują go w całości księgi cysterskie (mają jedynie graduał *Si ambulam* i to na drugiej pozycji), a franciszkanie pomijają go w ogóle. Po raz ostatni echa tego formularza spotykamy w mszale Marcina Kromera z 1587 r. Z formularza *Si enim* zachował się tu jedynie zaczynający się od tych słów introit. Niektóre mszały podają Mszę *Si enim* na drugim miejscu z uwagą: *alia pro defunctis, item pro defunctis, pro omnibus defunctis*. Dość często spotykamy ją jednak na pierwszej pozycji (zwłaszcza w księgach krakowskich, norbertańskich i niektórych wrocławskich). Mszał wrocławski z ok. 1421 r. używany w Beszowej, w diecezji krakowskiej, nie ma innego formularza za zmarłych⁹. Formularzem tym chętnie posługiwano się w Dzień Zaduszny. Ponad 40 ksiąg na ok. 60 posiadających rubryki na ten dzień wyznacza go na główną mszę (Wrocław — do 1483 roku, Kraków, Gniezno, Płock, Poznań, Kamień, Praga). Poza Dniem Zadusznym używany był w dzień pogrzebu biskupa — *Pro episcopo In depositione episcopi* — (Wrocław — prawie wszystkie księgi) lub

⁷ N. Luterotti OSB ex Abbatia grissoviensi (Krzyszów), *Missa pro defunctis quae exeunte medio per dioecesim Wratislaviensem dicebatur*, w: *Ephemerides Liturgicae* 41; 1927 s. 445—449. Po raz pierwszy tekst tego introitu spotykamy w X w. w Tours.

⁸ Rkp 147 w Bibliotece Kapitulnej w Gnieźnie.

⁹ Rkp 8 w Bibliotece Kapitulnej na Wawelu w Krakowie.

kapłana, z racji pogrzebu lub rocznicy śmierci również innych osób zmarłych.

W odnowionej liturgii pogrzebowej introit *Si enim* nieco zmodyfikowany (zamiast: *Si enim credimus quod Jesus* — obecnie: *Sicut Jesus mortuus est et resurrexit...*) znowu wyznaczony jest w czasie mszy pogrzebowej w okresie paschalnym. Jest to również introit pierwszej mszy na Dzień Zaduszny.

2. Czytania

Lekcje

Najczęściej z okazji pogrzebu kodeksy nasze wymieniają lekcję:
Nolumus 1 Tes 4, 13—18.

Mszał Krakowski z 1509 r. podaje ponadto:

Vir fortissimus 2 Mach 12, 43—46

Orietur Iz 58, 10—11

Audivi vocem Ap 14, 13

Ecce mysterium 1 Kor 15, 51—57

Facta est super me manus — Ezech 37, 1—7.

Ewangelie

Najczęściej sygnalizowaną ewangelią z racji pogrzebu jest:

Dixit Martha J 11, 21—27.

Mszał Krakowski z 1509 r. wylicza jeszcze:

Sicut anim Pater... J 5, 21—25

A.a.d.v. quia venit hora... J 5, 25—29

Ego sum panis vivus... J 6, 51—55.

Mszały gnieźnieńskie (z 1506 i 1555 r.) podają zestaw czytań na cały tydzień:

Feria II *Scientes quoniam qui suscitavit Jesum...* 2 Kor 4, 14—5, 10

Ego sum panis vivus... J 6, 51—55

Feria III *Audivi vocem...* Apok 14, 13

Ego sum panis vitae... J 6, 48—51

Feria IV *Ecce mysterium...* 1 Kor 15, 51—57

Sicut Pater suscitavit mortuos... J 5, 21—25

Feria V *Christus resurrexit...* 1 Kor 15, 20—23

A.a.d.v. nisi manducaveritis... J 6, 54—55

Feria VI *Facta est super manus...* Ezech 37, 1—7

A.a.d.v. quia venit hora... J 5, 25—29

Sabbato *Orietur...* Iz 58, 10—11

A.a.d.v. quia qui verbum meum audit... J 5, 24—25.

Na 30 dzień po śmierci te same mszały wyznaczają jako czytania:

Vir fortissimus 2 Mach 12, 43—46

Omne quod dat J 6, 37—40

Mszały wrocławskie (1483, 1499, 1505, 1519) podają zestawy czytań tylko na trzy dni tygodnia:

Feria IV *Audivi vocem*

Ego sum panis vivus

Feria V *Christus resurrexit*

Sicut pater suscitavit

Feria VI *Vir fortissimus*

Nisi manducaveritis

Na tym tle niezwykle skromnie prezentuje się zestaw w Mszałe potrydenckim. Mamy tu zaledwie cztery zestawy:

- 1) W dzień pogrzebu
- 2) W rocznicę śmierci
- 3) W mszy codziennej
- 4) W Dzień Zaduszny

— *Nolumus*

Dixit Martha

— *Vir fortissimus*

Omne quod dat mihi Pater

— *Audivi vocem*

Ego sum panis vivus

— *Ecce mysterium*

Venit hora

Wszystkie czytania, zarówno z okresu przedtrydenckiego (oprócz dwóch czytań ze Starego Testamentu: *Orietur...* Iz 58, 10—11 i *Facta est super me manus...* Ez 37, 1—7), jak i z Mszału trydenckiego znalazły się w nowym Lekcjonarzu.

Jest rzeczą charakterystyczną, że nasze księgi liturgiczne z okresu przedtrydenckiego nie zawierają przejętej już nawet w liturgii rzymskiej sekwencji *Dies irae*. Po raz pierwszy pojawia się ona w mszale M. Kromera z 1587 roku.

III. TEKSTY ODNOWIONEJ LITURGII MSZALNEJ ZA ZMARŁYCH

1. Nowy Lekcjonarz, który ukazał się w 1969 r. zaprezentował nam bogaty wybór perykop z Pisma św. Samych tylko wyjątków ze

Starego Testamentu mamy obecnie siedem (z dawnych pozostało jedynie czytanie *Vir fortissimus* (2 Mach 12, 43—46). Z Nowego Testamentu otrzymaliśmy do wyboru 18 czytań lekcyjnych (na 5 z dawnych ksiąg, oraz 3 z mszału trydenckiego) oraz 17 wyjątków z Ewangelii (na 7 używanych już w średniowieczu i 3 w Mszału z 1570 r.). Analogicznie do czytań również śpiewy międzylekcyjne zostały ogromnie ubogacone. Z dawnych śpiewów międzylekcyjnych weszły do obecnego Lekcjonarza trzy: *Si ambulem, Sicut cervus* i *De profundis*.

Wśród śpiewów międzylekcyjnych z radością powitaliśmy powrót *Alleluja*. Starożytność nie widziała żadnej sprzeczności w tym, by w czasie pogrzebu śpiewać *Alleluja*. Hieronim pisząc o pogrzebie Fabioli: mówi: „Sonabant psalmi et aurata templorum tecta reboans in sublime quietabat Alleluja” (*Epist.* 68, 11 — PL 22, 697). Zwyczaj ten utrzymał się na Zachodzie w niektórych kościołach do końca XI w., choć już Amalariusz († 850) pisze: „Missa pro mortuis in hoc differt a consueta Missa, quod sine Gloria et Alleluja et pacis osculo celebratur” (*De eccl. offic.* III, 44). W naszych księgach średniowiecznych raz tylko pojawia się wzmianka o tym, by w okresie wielkanocnym dodać *Alleluja* (Graduał norbertanów z Wrocławia z 1319 r.). OE 40 przestrzega jednak, że *cantus Alleluja omitti potest ratione pastoralis id suadente*.

2. Nowe *Ordo Lectionum Missae* było zapowiedzią, że również inne teksty mszalne zostaną wzbogacone tak co do ilości, jak i co do treści. I tak się też stało. Mszał typiczny, opracowany zgodnie z życzeniami II Soboru Watykańskiego, który otrzymaliśmy w 1970 roku, nie sprawił zawodu. Mszał trydencki odonśnie śpiewów był wyjątkowo ubogi: zawierał tylko jeden formularz *Requiem*.

Obecny mszał daje nam formularzy jedenaście: po trzy na dzień pogrzebu oraz jego rocznicę i pięć z innych okazji. Znikła nazwa msza „codzienna” za zmarłych. Stało się to zgodnie z zaleceniem instrukcji nowego Mszału, który stwierdza, że „należy z umiarem korzystać z formularzy Mszy żałobnych. Każda bowiem Msza św. jest ofiarowana tak za żywych jak i za zmarłych i w każdej Modlitwie eucharystycznej wspomina się zmarłych” (IGMR 316 c). Ze szczególnym zadowoleniem należy powitać specjalnie wprowadzone formularze żałobne na okres paschalny: po jednym na dzień pogrzebu oraz jego rocznicę.

Pierwszy z nich nawiązuje w pieśni na wejście do znanego nam introitu z kodeksów średniowiecznych: *Si enim credimus*.

Dotychczasowe antyfony: *Requiem* — na wejście, *Lux aeterna* — na czas uczty ofiarnej znalazły zastosowanie w jednym z formularzy na dzień pogrzebu.

Z nowych antyfon komunijnych: *Ego sum resurrectio et vita...* znana jest liturgia pogrzebowej na tym miejscu już w XII w. (*Messe*

des morts, w: DACL XII, 31—32), a ponadto jako antyfona do *Benedictus* w Laudesach. Podobnie pieśń komunijna *Pro quorum memoria Corpus et Sanguis Christi sumitur* — z 11 mszy za zmarłych jest nieco zmodyfikowaną formą antyfony występującej w rękopisach zachodnich już w X i XI wieku (Besançon, Bobbio, Cluny) a w Polsce od XIV w. Antyfona *Omne quod dat mihi Pater...* znana jest od bardzo dawna jako ant. do *Magnificat*.

3. Nowe *Ordo Exsequiarum* (24) jest bardzo wielkoduszne. Pozwala, a nawet zaleca, dobrać teksty najbardziej odpowiednie w danym momencie. Dlatego też nowy Mszał przynosi cały szereg nowych modlitw: za biskupa ordynariusza, za diakona, za zakonnika, za człowieka zmarłego w młodym wieku. Innymi słowami możemy się modlić za zmarłego po długotrwałych cierpieniach, a innymi za kogoś, który odszedł nagle i niespodziewanie. Jest też nowa modlitwa za małżonków, w której jednocześnie prosimy o miłosierdzie dla zmarłego oraz o opiekę Bożą nad współmałżonkiem, który pozostał przy życiu.

4. Nowy Mszał, jako Księga przeznaczona tylko dla kapłana, nie podaje śpiewu na czas przygotowania darów ofiarnych. Wiemy jednak, że były ogromne zastrzeżenia do antyfony ofertoryjnej z Mszału trydenckiego. Dlatego też *Graduale Simplex* wydane w 1967 roku, już jej nie zawiera. Podaje to miejsce trzy inne propozycje, a więc werset wraz z psalmem:

- I. *Redemptor meus vivit et in novissimo me renovabit.* Ps. 17.
- II. *Habitabit in tabernaculo tuo, requiescet in monte sancto tuo.* Ps. 14.
- III. *In conspectu angelorum psallam tibi Deus.* Ps. 137.

5. Prefacje. Późne średniowiecze nie ma specjalnej prefacji za zmarłych. Z racji pogrzebu i mszy za zmarłych posługiwano się prefacją wspólną. Praktykę tę przejął Mszał Piusa V z 1570 r. Wczesne średniowiecze jednak zna specjalne prefacje za zmarłych. Ślady tej praktyki znajdujemy w naszych najstarszych księgach: Sakramentariusz tyński i Missale plenarium. Oto teksty:

a. *In die depositionis defuncti.*

Per quem salus mundi, per quem vita omnium, per quem resurrectio mortuorum. Per ipsum te, Domine, suppliciter deprecamur, ut anima famuli tui. N. in cuius obitus — seu diem I III VII vel XXX — celebramus indulgentiarum peccatorum largiri digneris perpetuam atque a contagiis mortalitatis exutam in eterne salvationis parte restituas — cum angelis et archangelis qui gloriam tuam concinunt sine fine dicentes.

- b. Qui nobis in Christo unigenito filio tuo Deo nostro spem beate resurrectionis concessisti, praesta, quaesumus, ut anime pro quibus hoc sacrificium redemptoris nostrae tuae offerimus maiestati ad beate resurrectionis requiem te miserante cum sanctis tuis pervenire merantur.

Specjalna prefacja za zmarłych została ponownie wprowadzona przez Benedykta XV w 1919 r. Opiera się ona na dawnych tekstach galikańskich, według niektórych niezbyt szczęśliwie zmodyfikowanych. Dawny tekst tej prefacji brzmi: „In quo (Christo) nobis spem beatae resurrectionis concessisti, ut dum natura(m) (quos) contristat certa moriendi conditio, fide(m) (eosdem) consoletur futurae immoralitatis promissio (mszał paryski). Nowe *Missale Romanum* wprowadza ponadto cztery nowe prefacje, z których III bazuje na tekście dawnych, identycznym pod względem treści z prefacją a) z Sakramentarza tynieckiego i *Missale plenarium*. Oto tekst nowej prefacji: „Qui es salus mundi, vita hominum, resurrectio mortuorum”.

6. Nowe modlitwy eucharystyczne zagubiły gdzieś prośby o spoczynek, który kojarzył się z jakąś bezczynnością. W miejscu tych wyrażenń spotykamy prośbę o udział w zmartwychwstaniu Chrystusa, a więc również w Jego życiu i działaniu. Przy tym udział w życiu wiecznym nie jest wyłącznie domeną duszy, ale całego człowieka, cały bowiem człowiek został odkupiony. Wielka Modlitwa Eucharystyczna nazwie śmierć powołaniem, wezwaniem przez Boga — „pominij na Sługę, którego dziś do siebie wezwałeś”. III Modlitwa Eucharystyczna przynosi nowe określenie śmierci: Pascha — przejście — transitus („qui ex hoc saeculo transierunt”) — do nieba, a niebo to On sam, to istnienie dla Boga. Dlatego też modlitwa dodaje: będziemy cię oglądać „jako jesteś”.

Wielka Modlitwa Eucharystyczna ma jeszcze jedno bardzo charakterystyczne wyrażenie. To prośba nie tylko za tych, którzy zasnęli z nadzieją zmartwychwstania, ale za wszystkich, którzy w lasce Bożej zeszli z tego świata, a więc w jakiś sposób niezależnie od Chrztu św. czy widzialnej przynależności do Kościoła, którzy jednak wierni byli swojemu Stwórcy w miarę swoich sił. W końcu Kościół szeroko otwiera swe podwoje, polecając Bogu również wszystkich zmarłych, których wiara jedynie Jemu jest znana¹⁰.

7. Zupełną nowością obecnego Mszału są formularze za zmarłe dzieci. Wypełniony został tu postulat KL 82. Pierwszy z nich ma wyraźnie radosny charakter: *Pójdźcie, błogosławieni Ojca mego, weźmijcie w posiadanie królestwo, przygotowane wam od założenia świata* (Mt 25, 34). Radość tę tłumaczą odpowiednie perykopy skryptyrystyczne. Uwzględniono jednak i ból rodziców po stracie dziecka

¹⁰ Por. B. Nadolski, *Msza Święta* — listopad 1970, s. 249—250.

i dlatego w modlitwach prosimy o pomoc Bożą „dla pogrążonych w głębokim smutku”.

Myśl tę jeszcze bardziej podkreśla drugi formularz za zmarłe dzieci. Chodzi tym razem o dzieci, które bez własnej winy i bez winy rodziców nie przyjęły sakramentu Chrztu. Kościół jest w tym wypadku wyrazicielem samego Boga, który pragnie zbawić wszystkich. Jeśli bowiem nadzieja chrześcijańska pozwala nam modlić się za zmarłych, co do których zbawienia nie mamy pewności, ta sama nadzieja pozwala nam modlić się za dzieci, z których grzechu pierwotnego nie zmyła woda Chrztu. „Dziecko nie jest światem zamkniętym”: jest częścią ludzkości, ma też jakąś relację, stosunek do Kościoła. Kościół pragnie zbawienia tego dziecka, wstawia się za nim, bo chce zbawienia wszystkich ludzi. Chociaż więc dziecko przed dojściem do używania rozumu nie pragnie chrztu, pragnie tego Kościół. I tutaj rodzi się nadzieja: nie jest to pewność, ale takie wnioski teologiczne nie dają podstawy do odnowy pogrzebu chrześcijańskiego dzieciom nieochrzczonym”¹¹. Stąd formularz ten rozpoczyna się słowami pełnymi pociechy: „Bóg otrze z ich oczu wszelką łzę, a śmierci już odąd nie będzie. Ani żałoby, ani krzyku, ani trudu już nie będzie, bo pierwsze rzeczy przeminęły” (Obj 21, 4). W katechezie należy zatroszczyć się o to, by nowa praktyka nie podważyła nauki Kościoła o konieczności Chrztu św.

Pieniężno

KS. ALFONS LABUDDA, SVD

KS. JÓZEF KUDASIEWICZ

SŁOWO BOŻE W NOWYCH OBRZĘDACH POGRZEBU

Odnowiony obrzęd chrześcijańskiego pogrzebu wielkie znaczenie przywiązuje do czytań Słowa Bożego. Motywuje to w następujący sposób: „One bowiem głoszą tajemnicę paschalną, przynosząc nadzieję spotkania się znowu w Królestwie Bożym, uczą szacunku względem zmarłych i niejednokrotnie zachęcają do ujawnienia świadectwa życia chrześcijańskiego”¹.

¹¹ Ks. St. Konarzewski, Msza Święta — listopad 1970, s. 256.

¹ Por. *Ordo Exsequiarum*. Praenotanda, 11. W dalszym ciągu cytowane jako *Praenotanda* (P.) z odpowiednim numerem paragrafu. Tłumaczenie polskie Ks. Sztafrowski, *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, Warszawa 1971, t. III, z. 2, s. 26—41.